

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ

CHUO CHA HERKALI (ΒΙΒΛΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ)
ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΟΝ ΕΠΟΣ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΑΡΑΒΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Τὸ ἔτος 1854 ὁ Γερμανὸς ἱεραπόστολος καὶ διάσημος ἀφρικανολόγος Johann Ludwig Krapf ἀπέστειλεν ἐξ Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, ὅπου ἤσκει ἱεραποστολικά καθήκοντα, δύο χειρόγραφα εἰς τὴν ἐν Χάλλῃ Deutsche Morgenländische Gesellschaft, περιέχοντα ποιητικὰ κείμενα εἰς γλῶσσαν Σουαχίλι, γλῶσσαν ἀνήκουσαν εἰς τὴν μεγάλην ἀφρικανικὴν ὁμοφυλίαν τῶν γλωσσῶν Μπαντού¹. Ὁ Krapf ἀνεκοίνωσε τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν δι' ἐπιστολῆς δημοσιευθεῖσης εἰς τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ἑταιρείας². Τῆς μελέτης τῶν

¹ Ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας εἰς τὸν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Χάλλης Καθηγητὴν Andreas Mehl, ὁ ὅποιος μοῦ κατέστησε δυνατὴν τὴν πρόσβασιν εἰς ἀρχαικὸν ὑλικὸν τῆς Deutsche Morgenländische Gesellschaft.

1. Παλαιότερον βασικὸν ἔργον, EDUARD STEERE, *A Handbook of the Swahili Language*. Third Edition revised and enlarged by A. C. Madan, Λονδίνον 1884, καὶ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις.— C. MEINHOF, *Die Sprache der Suaheli in Deutsch-Ostafrika* (Deutsche Kolonialsprachen, II), Βερολίνον 1910. Vierte Auflage, Βερολίνον 1941.— M. A. BRYAN, *The Bantu Languages of Africa* (Handbook of African Languages, International African Institute), Λονδίνον 1959, σελ. 126-129.— J. PERROT (dir.), *Les langues dans le monde ancien et moderne*. Première partie: *Les langues de l'Afrique subsaharienne*, Παρίσι 1981, σελ. 377-397.— B. HEINE, T. C. SCHADEBERG, E. WOLFF (ἐκδ.), *Die Sprachen Afrikas*, Ἀμβούργο 1989, σελ. 77-116. Διὰ περαιτέρω βιβλιογραφίαν, βλ. A. E. GUTKIND and W. H. WHITELEY, *A Linguistic Bibliography of East Africa*, Καμπάλα 1951. *Supplements*, 1, 2, Καμπάλα 1954, 1955. Ἡ πληρεστέρα βιβλιογραφικὴ ἐργασία ἐπὶ τῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας Σουαχίλι εἶναι ἡ τοῦ M. VAN SPAANDONCK, *Practical and Systematical Swahili Bibliography. Linguistics, 1850-1965*, Λέιντεν 1965, ἐνημερωθεῖσα μέχρι τοῦ 1967 ὑπὸ τοῦ ALBERT MIONI, «La bibliographie de la langue swahili: remarques et supplément à la *Swahili Bibliography* de M. Van Spaandock», *Cahiers d'études africaines* 27 (1967), σελ. 485-532.

2. Βλ. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft* 7 (1854) σελ. 563-570. Ἀμφότερα τὰ χειρόγραφα ἀπόκεινται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Deutsche Morgenlän-

χειρογράφων τούτων ἐπελήφθη μεταγενεστέρως ἕτερος ἀφρικανολόγος, εἰδικὸς περὶ τὰς γλώσσας καὶ τὴν φιλολογίαν τῶν φυλετικῶν συγκροτημάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, ὁ Carl G. Büttner, ὅστις ἐπεχείρησε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν εἰς ἀραβικὴν γραφὴν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀρχαϊκῶν καὶ δυσνοήτων κειμένων τῶν χειρογράφων. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου καὶ συντομωτέρου κειμένου ἀπετελείωσε τὴν μεταγραφὴν, ἣν καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν δημοσιότητα³. Τοῦ δὲ δευτέρου κειμένου, συνισταμένου ἐκ 1007 τετραστίχων στροφῶν, ἔφερον εἰς πέρας τὴν μεταγραφὴν μέχρι καὶ τῆς στροφῆς 943, τὴν δὲ μετάφρασιν μέχρι καὶ τῆς στροφῆς 817, ὅτε ὁ θάνατος ἀνέκοψε τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου. Τὴν διεκπεραίωσιν τῆς ἐκδόσεως ἀνέλαβεν ἐν συνεχείᾳ ὁ ἐκ τῶν διασημοτέρων ἐκπροσώπων τῆς νεγροαφρικανικῆς γλωσσολογίας, Carl Meinhof, ὅστις προσεπάθησε νὰ θεραπεύσῃ κατ' ἀρχὴν τὰς ἀτελείας τῆς μὴ τυχούσης τελικῆς ἀναθεωρήσεως ἀτελοῦς ἐκδόσεως τοῦ Büttner, καὶ νὰ συμπληρώσῃ ἐν συνεχείᾳ τόσον τὴν μεταγραφὴν, ὅσον καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ ὅλου στιχουργημένου κειμένου. Τὸ ἐπίμοχθον τοῦτο ἔργον ὁ Meinhof ἔφερον εἰς πέρας, κατὰ τρόπον παραδειγματικόν, ἐπισυνάψας κριτικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν ἐκδοσιν, ἐγκαινιάσας οὕτω τὴν κριτικὴν προσέγγισιν τῆς μελέτης τῶν κειμένων τῆς νεγροαφρικανικῆς γραμματολογίας⁴.

dische Gesellschaft. Βλ. *Katalog der Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. II: *Handschriften, Inschriften, Münzen, Verschiedenes*, Λειψία 1881, σελ. 42, ὑπ' ἀριθ. 1 (Chuo cha Herkal) καὶ 2 (Chuo cha Utenzi) τῆς Ἀφρικανικῆς συλλογῆς. Νεωτέρα καταλογογράφησις καὶ ἀρίθμησις ἐν *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, τόμ. 24/1: *Afrikanische Handschriften*, μέρος 1: *Handschriften in Swahili und anderen Sprachen Afrikas*, von E. DAMMANN, Στουτγάρδη 1993. Βλ. ἀριθ. 466 = Halle DMG. B. 196, καὶ 467 = Halle B. 197, σελ. 217-218. Βλ. αὐτόθι καὶ ἀριθ. 468, συμπληρωματικὸν κείμενον ἐν τῷ πρώτῳ τῶν χειρογράφων.

3. Πρόκειται περὶ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Chuo cha Utenzi* (Βίβλος τῶν πράξεων), ἄλλως *Utenzi wa Shafaka* (Ποίημα τῆς εὐσπλαχνίας), ἔργου, ὅπερ ἐξεδόθη ἐν *Zeitschrift für afrikanische Sprachen* 1 (1888), σελ. 1-42, 104-137, καὶ 2 (1889), σελ. 241-264, περιληφθὲν ἐν συνεχείᾳ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου *Anthologie aus der Suaheli Literatur*. I: *Suaheli-Texte* (σελ. 3-30), II: *Deutsche Übersetzung* (σελ. 1-30), Βερολίνου 1894.

4. C. G. BÜTTNER, «Chuo cha Herkal», «Das Buch von Herkal», herausgegeben von C. MEINHOF, *Zeitschrift für Kolonialsprachen* 2 (1911-1912), σελ. 1-36, 108-136, 194-232, 261-296.

Τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως Büttner - Meinhof φέρει τὸν τίτλον *Chuo cha Herkali*⁵, ἥτοι *Βιβλίον ἢ Βίβλος τοῦ Ἡρακλείου*⁶, καὶ ἀποτελεῖται ἐκ 1007 τετραστίχων στροφῶν. Ἀλλὰ τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἐξάντλει τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ ἔπους. Συστηματικὴ διερεύνησις τοῦ χειρογράφου ὑλικοῦ, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ τὴν σουαχίλικὴν γραμματολογίαν σπουδῶν, ἀπεκάλυψε σημαντικὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ ἔπους, ἃν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποσπασματικὴν. Ἐκ τῆς χειρογράφου ταύτης παραδόσεως ἐνδείκνυται νὰ ἐπισημανθῇ τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν χειρόγραφον, χρονολογημένον τῶ 1728, ἐναποκείμενον σήμερον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Σεμιναρίου τῶν Ἀφρικανικῶν γλωσσῶν ἐν Ἀμβούργῳ⁷.

Τὴν ὅλην χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ ἔπους ἀνεδίφησε μεταγενεστέρως ὁ Ὁλλανδὸς σουαχιλόλογος Jan Knappert, ὅστις ἐπεξεργάσθη νέαν καὶ πληρεστέραν ἐκδοσιν τοῦ κειμένου ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὸ ἔπος τοῦ Ἡρακλείου*, βασισθεὶς κυρίως ἐπὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἀμβούργου, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ χειρογράφου τῆς Χάλλης⁸, ἀλλ' οὐχ ἥττον λαβὼν ὑπ' ὄψει καὶ ἕτερα ἢ ἡσσανος σημασίας χειρόγραφα⁹. Ἀλλ' ἡ σημασία τοῦ ἔπους ἔδωκε λαβὴν εἰς περαιτέρω ἀναδιφήσεις, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὸν περαιτέρω ἐμπλουτισμὸν τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς ὁποίας συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πανεπιστημιακοῦ Κολλεγίου τῆς πόλεως Dar-es-Salaam, ὅπερ κατέστη κέντρον τῶν συγχρόνων γλωσσικῶν σουαχίλικῶν σπουδῶν¹⁰.

5. Ὁρθότερα ἀπόδοσις: *Chuo cha Herekali*, τῶν συνεχομένων συμφώνων ἐν τῇ Σουαχίλι, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις Μπαντού, προφερομένων συλλαβικῶς, ὡς περίπου καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κυπριακῇ συλλαβικῇ γραφῇ.

6. Κατὰ τὸν L. KRAPP (*A Dictionary of the Swahili Language*, Λονδίνον 1882, s.v. *chuo*), ἡ λέξις εἶναι παράγωγος ἐκ τοῦ *ku chua*, ἄλλως *ku jua* = γινώσκειν.

7. Bibliothek des Seminars für afrikanische Sprachen, ἀριθ. 3554 H. 119.

8. J. KNAPPERT, *Het epos van Heraklios. Een proeve van Swahili poëzie*, Proefschrift, Rijksuniversiteit te Leiden, 1958.

9. Βλ. αὐτόθι, σελ. 109-111, ἀναγραφὴν τῆς ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψει χειρογράφου παραδόσεως, συγκειμένης ἐξ ἑνδεκα χειρογράφων, συμπεριλαμβανομένου ἑνὸς ἐκ μεταγραφῆς τοῦ ἀφρικανολόγου E. Dammann.

10. Βλ. καταλογογράφησιν ἐν J. W. T. ALLEN, *The Swahili and Arabic Manuscripts*

Τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως Knappert εἶναι ἐκτενέστερον ἐκείνου τῆς ἐκδόσεως Büttner - Meinhof, περιλαμβάνον 1150 τετραστίχους στροφάς ἔναντι 1007 τοῦ τελευταίου¹¹. Ἐν τούτοις τὸ κείμενον Büttner - Meinhof περιλαμβάνει 13 ἐπὶ πλέον στροφάς, συνιστώσας παραλλαγὰς ἀντιστοιχῶν στροφῶν, σημειούμενας ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μετὰ τοῦ ἐνδεικτικοῦ b¹². Ἀμφότεροι οἱ ἐκδόται προσήρτησαν μετάφρασιν ὁλοκλήρου τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐκδοθέντος κειμένου, ὁ μὲν Meinhof εἰς τὴν γερμανικὴν, ὁ δὲ Knappert εἰς τὴν ὀλλανδικὴν. Ἀμφότεραι αἱ μεταφράσεις πρόσκεινται ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ γράμμα τοῦ κειμένου, τῶν μεταφραστῶν ὀρθῶς ἀποφυγόντων τὴν ἐπὶ τὸ λυρικώτερον ἀπόδοσιν τοῦ νοήματος, ὅπερ θὰ συνεσκότιζε τὴν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀρχαῖκου καὶ δυσνοήτου τούτου κειμένου. Καὶ ὁ μὲν Meinhof ἐφωδίασε τὸ κείμενον δι' ὑποσελιδίου ὑπομνήματος διασαφηνίζοντος ἀρχαῖκούς καὶ δυσνοήτους ὄρους, ἐνίοτε μετὰ βραχειῶν ἐπεξηγήσεων, ὁ δὲ Knappert, ἀφ' ἑνὸς μὲν προέταξεν ἐκτενῆ εἰσαγωγὴν πραγματευομένην γενικῶς περὶ τοῦ

and Tapes in the Library of the University College Dar-es-Salaam, Λέιντεν 1970, Index, s.v. *Tabuka*. Ἀναγράφονται 13 χειρόγραφα, τὰ ὑπ' ἀριθ. 4, 48, 120, 121 (εἰς μεταγραφὴν), 122, 153, 165, 166, 290, 307, 311, 321, 712. Ἄλλ' ἡ χειρόγραφος αὕτη παράδοσις δὲν περιορίζεται εἰς τὸ ἀπόθεμα τῆς βιβλιοθήκης ταύτης. Καὶ ἄλλα χειρόγραφα ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ δὴ ἐν Γερμανίᾳ, καταλογογράφῃσιν τῶν ὁποίων βλ. ἐν *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, μν. ἔργ., XXIV, 1: *Afrikanische Handschriften*, μέρος 1: *Handschriften in Swahili und anderen Sprachen Afrikas*. Βλ. ἐν τέλει: «Liste der Swahili-Handschriften poetischen Inhalts», s.v. *Herkal*, χειρόγραφα ὑπ' ἀριθ. 1, 20, 94, 95, 97, 384, 453, 466, 468, 469.

11. Ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν κειμένων προκύπτει ὅτι αἱ ἀκόλουθοι στροφαὶ τοῦ κειμένου τοῦ Knappert (K) δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὸ κείμενον Büttner-Meinhof (BM): 15, 122, 151-156, 161, 163, 165, 167-177, 182, 184, 203-204, 249, 266, 287, 324-325, 331-333, 469-470, 474-475, 477-478, 512, 529, 532, 550, 552-553, 557, 560-568, 575, 581-582, 591-592, 601-603, 612-613, 623-624, 626, 638, 741-742, 767, 780, 782-795, 797-799, 820, 840, 852, 854, 864-866, 878, 892-893, 895, 908, 927, 975-976, 1009, 1068, 1070, 1076, 1085, 1117, 1119-1123, 1128, 1131-1150. Συνολικῶς, 139 στροφαί. Ἡ ἐκ 4 στροφῶν περαιτέρω διαφορὰ προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ στροφαὶ 458β, 463β, 838β, 975β, μὴ ἔχουσαι ἀνεξάρτητον ἀριθμῆσιν ἐν τῷ κειμένῳ BM, περιλαμβάνονται ὡς ἀνεξάρτητοι στροφαὶ ἐν τῷ κειμένῳ K ὑπ' ἀριθ. 500, 506, 947, 1091.

12. Οὕτως αἱ στροφαὶ 401α-401β, 458α-458β, 463α-463β, 466α-466β, 467α-467β, 468α-468β, 469α-469β, 491α-491β, 492α-492β, 544α-544β, 545α-545β, 838α-838β, 975α-975β. Αἱ διπλαῖ αὗται στροφαὶ ἀποδίδονται εἰς τὸ κείμενον K διὰ μιᾶς στροφῆς, πλὴν τῶν 458αβ, 463αβ, 838αβ, 975αβ, ἀποδιδόμενων διὰ δύο στροφῶν. Βλ. προηγουμένην σημείωσιν.

εἶδους καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀναφορῶν τοῦ ἔπους¹³, καθὼς καὶ περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς δομῆς αὐτοῦ¹⁴, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεπλήρωσε τὴν ἔκδοσιν διὰ σχολίων καὶ κριτικοῦ ὑπομνήματος εἰς τὸ κείμενον¹⁵. Ὁ αὐτὸς Knappert προέβη περαιτέρω εἰς ἀνθολόγησιν τοῦ κειμένου, τὴν ὁποίαν ἐνέταξεν εἰς γενικώτερον ἔργον τοῦ ἐπὶ τῆς σουαχίλικῆς ποιήσεως, ἣ ὁποία περιλαμβάνει 247 στροφὰς τοῦ πρωτοτύπου κειμένου μετ' ἀντιστοίχου ἀγγλικῆς μεταφράσεως, ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς, καὶ περιλήψεως τῶν μὴ δημοσιευμένων τμημάτων τοῦ ἔπους¹⁶.

Παρὰ τὸ σημαντικὸν ἐκδοτικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπετελέσθη ὑπὸ τῶν σκαπανέων τούτων τῆς σουαχίλικῆς φιλολογίας, μία κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Ἔπους τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὰς συγχρόνους ἐκδοτικὰς μεθόδους ἀπομένει νὰ πραγματοποιηθῆ. Συγκεκριμένως, μία τοιαύτη ἔκδοσις προϋποθέτει τὴν κατάρτισιν τοῦ στέμματος τῆς χειρογράφου παραδόσεως, τὴν διερεῦνησιν καὶ ταύτισιν τῶν ἀρχαϊκῶν γλωσσικῶν ὄρων, καὶ τὴν διασαφήνισιν τοῦ συγκερασμοῦ ἀραβικῶν καὶ μπαντουϊκῶν στοιχείων. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν τῆς γραπτῆς παραδόσεως τῆς σουαχίλικῆς λογοτεχνίας, ἀναμένεται ὅτι ἡ κατὰ βάθος μελέτη αὐτοῦ θὰ διαφωτίσῃ τὰ σχετικῶς ἀρχαιώτερα στάδια τῆς γλωσσικῆς ἐπιμειξίας καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἐπαφῶν ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοαφρικανικοῦ χώρου¹⁷.

13. *Het epos van Heraklios*, ἐνθ. ἄνωτ., σελ. 7-59.

14. Αὐτόθι, σελ. 60-108.

15. Αὐτόθι, σχόλια, σελ. 221-229, καὶ Apparatus criticus, σελ. 234-296.

16. J. KNAPPERT, *Traditional Swahili Poetry. An Investigation into the Concepts of East African Islam as reflected in the Utenzi Literature*, Λέιντεν 1967, βλ. σελ. 139-200. Εἰς μεταγενέστερον ἔργον τοῦ ὁ αὐτὸς ἐκδότης ἀνεφέρθη διὰ βραχέων εἰς τὸ ἔπος τοῦ Ἡρακλείου μετὰ δειγματοληψίας ἐξ 11 στροφῶν καὶ παραλλήλου μεταφράσεως εἰς τὴν Ἀγγλικήν. Βλ. J. KNAPPERT, *Four Centuries of Swahili Verse. A Literary History and Anthology*, Λονδίνον-Ναϊρόμπι 1979, σελ. 111-114. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ πρόσφορον εἰσαγωγὴν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παράδοσιν τῆς γλώσσης Σουαχίλι. Εἰδικώτερον περὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν ἐπραγματεύθη ὁ αὐτὸς εἰς περαιτέρω ἔργασίαν του: J. KNAPPERT, *Epic Poetry in Swahili* (Nisaba, Religious Texts Translation Series, XII), Λέιντεν 1983. Βλ. καὶ κατωτέρω.

17. Βλ. σχετικῶς, TH. PAPADOPOULLOS, *Influences historiques sur l'Afrique orientale à travers l'Océan Indien* (Rapport, XVIe Congrès International des scien-

ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Τὸ σουαχίλικόν Ἔπος τοῦ Ἡρακλείου παρεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον *Chuo cha Herekali*, ἤτοι Βιβλίον ἢ Βίβλος τοῦ Ἡρακλείου. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς *Utenzi wa Herekali* ἢ *Utenzi wa Tambuka*, ἤτοι Ποίημα τοῦ Ἡρακλείου ἢ Ποίημα τοῦ Ταμποῦκ (δηλ. τῆς μάχης παρὰ τὴν πόλιν Tambūk)¹⁸, χαρακτηριζόμενον, κατ' ἐπέκτασιν, ὑπὸ τῶν μελετητῶν ὡς Ἔπος τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ ὄρος *Utenzi*, ἄλλως *Utendi* εἶναι σημαντικὸς εἰς τὴν σουαχίλικὴν λογοτεχνικὴν παράδοσιν, διότι προσδιορίζει σαφῶς περιγεγραμμένον λογοτεχνικὸν εἶδος, κατ' ἐξοχὴν προσιδιάζον εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τῆς Σουαχίλι. Κατ' ἀρχὴν ὁ ὄρος σημαίνει «ποίημα» εἰς τὴν κυριολεκτικὴν τοῦ ὄρου τούτου σημασίαν, ἐκ τοῦ ποιεῖν, κατασκευάζειν, ἐπεξεργάζεσθαι, ὅθεν *utenzi* = κατασκευάσμα, ἔργον, καὶ κατ' ἐπέκτασιν ποιητικὸν κατασκευάσμα, ποιητικὸν ἔργον. Ἡ ἀκριβὴς αὕτη ἀντιστοιχία πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὀρολογίαν προκύπτει ἐκ τῆς παραγωγῆς τοῦ ὄρου *utenzi* ἐκ τοῦ ρήματος *tenda* (ἀπαρέμφατον) = ποιεῖν, πράττειν (ἐπεξ)εργάζεσθαι, πραγματεύεσθαι. Ὅθεν, κατὰ κυριολεξίαν, *utenzi* = πρᾶξις, ἔργον, πραγματεύσεις, ποίημα (κατασκευάσμα), καί, κατὰ προέκτασιν, ποιητικὸν κατασκευάσμα, τελικῶς δὲ ποίημα (λογοτεχνικὸν εἶδος)¹⁹.

ces historiques, Στουτγάρδη 1985), Λευκωσία 1990 (= *Graeco-Arabica* 5 (1993), σελ. 119-137).

18. Ὁασίς καὶ πόλις τῆς ΒΔ Ἀραβίας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κόλπου τῆς Aqaba παρὰ τὸ βυζαντινοαραβικὸν σύνορον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου, ὅπου (ἐσφαλμένως) τὸ ἔπος ἐντοπίζει διεξαχθείσας μετὰ τῶν Βυζαντινῶν μάχας τοῦ Μωάμεθ. Βλ. κατωτέρω.

19. Διὰ τὴν λεξικογραφικὴν πραγμάτευσιν τῶν ὄρων ἐν τῇ Σουαχίλι ἐπισημαίνωμεν τρία σημαντικὰ ἔργα: (α) L. KRAPF, *A Dictionary of the Swahili Language*, Λονδίνον 1882 (συντομογραφικῶς: KRAPF), (β) F. JOHNSON, *A Standard Swahili-English Dictionary*, Ὁξφόρδη-Λονδίνον 1939, βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ λεξικοῦ τοῦ A. MADAN, *Swahili-English Dictionary*, Ὁξφόρδη-Λονδίνον 1903, τὸ ὁποῖον καὶ συμπληρώνει (συντομογραφικῶς: MADAN-JOHNSON), (γ) CH. SACLEUX, *Dictionnaire swahili-français* (Travaux et Mémoires de l'Institut d'Ethnologie, 36-37), I-II, Παρίσι 1939-1941 (συντομογραφικῶς: SACLEUX,) τὸ τελειότερον μέχρι τοῦδε λεξικὸν τῆς Σουαχίλι. Ἄξιον ἀναφορᾶς εἶναι καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ C. VELTEN, *Suaheli Wörterbuch*, μέρος 1: *Suaheli-Deutsch*, Βερολίνον 1903. Τρία σύγχρονα λεξικά, τὸ τοῦ D. A. OLDEROGGE, *Swahili-Russkii slovar*, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐθνογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Σοβιετικῆς

Ἐκ τοῦ ρηματικοῦ θέματος παράγονται καὶ οἱ ὄροι *tendo*²⁰, *prã-zi*, ἐνέργεια, ἔργον, καὶ *tendi* ἢ *tenzi*, ὄρος γραμματολογικὸς, δηλῶν τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος καὶ τὴν καλλιέργειαν αὐτοῦ²¹. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν αὐστηρῶς λογοτεχνικὴν ἔννοιαν ὁ ὄρος *utenzi* κέκτηται εὐρείαν σημασίαν. Κατ' ἀρχὴν σημαίνει πραγμάτευσιν παλαιᾶς ἱστορίας, διὰ στίχων ἐκτιθεμένης, ἐνίοτε θρησκευτικοῦ περιεχομένου, προσλαμβανούσης τὸν χαρακτήρα ἔπους, ὡσάκισ πρόκειται περὶ ἀφηγήσεως ἥρωικῶν πράξεων, μαχῶν καὶ ἄλλων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐν τῷ μέτρῳ κατὰ τὸ ὅποῖον ἀπεκαλύπτετο ἡ σουαχιλικὴ ποιητικὴ παράδοσις²², ἀπεδίδεδετο μεγαλυτέρα ἔμφασις εἰς τὴν διερεῦνησιν τοῦ ἐπικοῦ εἴδους, τὸ ὅποῖον ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν ποιητικῶν συνθέσεων *Tendi*²³.

Βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς παραδοσιακῆς σουαχιλικῆς λο-

Ἐνώσεως, Μόσχα 1961, τὸ μονόγλωσσον (Swahili-Swahili) ὑπὸ Ἐπιτροπῆς φιλολόγων, *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Νταρ-ες-Σαλάμ — Ναϊρόμπι 1981, καὶ τὸ τοῦ A. LENSELAER, *Dictionnaire Swahili-Français*, Παρίσι 1983, συνιστοῦν λεξικογραφικὰς πραγματεύσεις τῆς συγχρόνου γραφομένης Σουαχίλι, δευτερευούσης σημασίας διὰ τὴν πραγμάτευσιν λεξικῶν ὄρων τῆς ἀρχαίας γραμματολογίας.

20. MADAN-JOHNSON, s.v. *tenda, tendo*.— SACLEUX, s.v. *tenda, tendo*.— KRAPP, s.v. *tenda, kitendo*. Ὁ ὄρος *tendo* ἐρμηνεύεται ὡς διευρύνων τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου *kitendo*.

21. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ J. W. T. ALLEN. Βλ. κατωτέρω, σημ. 23.

22. Τὴν ἔκτασιν τῆς παραδόσεως ταύτης παραδειγματοποιοῦν αἱ ἀκόλουθοι ἀνθολογίαι: (α) C. G. BUTTNER, *Anthologie aus der Suaheli Literatur*, I-II, βλ. ἀνωτέρω, σημ. 3. (β) C. VELTEN, *Prosa und Poesie der Suaheli*, Βερολίνον 1907.— ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Suaheli Gedichte», *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* 20 (1918), σελ. 61-82, 21 (1919), σελ. 135-183. (γ) E. DAMMANN, *Dichtungen in der Lamu-Mundart des Suaheli*, gesammelt, herausgegeben und übersetzt von, Ἀμβουῦργον 1940. (δ) H. P. BLOK, *A Swahili Anthology with Notes and Glossaries, I: Ki-Unguja Texts*, Λέιντεν 1948 (Β' τόμος δὲν ἐδημοσιεύθη). (ε) L. HARRIES, *Swahili Poetry*, Λονδίνον 1962. (στ) J. KNAPPERT, *Four Centuries of Swahili verse*, Λονδίνον-Ναϊρόμπι 1979. Τὸ ἔργον τῆς ELENA ZUBKOVA BERTONCINI, *Outline of Swahili Literature*, Λέιντεν 1989, πραγματεύεται τὸν σύγχρονον ἔντεχνον λόγον, μετ' ἐλαχίστης ἀναφορᾶς εἰς τὸν παραδοσιακόν.

23. ALICE WERNER, «Swahili Poetry», *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 1-2 (1918), σελ. 113-127.— THE ARTHUR, «Native Poetry in East Africa», *Africa* 1 (1928), σελ. 249-254.— L. HARRIES, «Swahili Epic Literature», *Africa* 20 (1950), σελ. 55-59 (= *Tanganyika Notes and Records*, 1951, σελ. 73-77).— ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Cultural Verb Forms in Swahili», *African Studies* 15 (1956), σελ. 176-187.— J. W. T. ALLEN, «Tenzi», *Tanganyika Notes and Records*, January 1950, σελ. 81-83.— ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Tendi. Six Examples of a Swahili Classical Verse Form with Translations and Notes*, Ναϊρόμπι Λονδίνον - Ἱμπαντάν 1971, βλ. σελ. 18-22.

γοτεχνίας και δὴ τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους *Tendi* εἶναι ἡ σύμμειξις προφορικῆς καὶ γραπτῆς παραδόσεως²⁴. Ἐξ ὅλων τῶν παραδοσιακῶν ἀφρικανικῶν λογοτεχνιῶν, ἡ σουαχίλική ἐμφανίζει ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐντέχνου λόγου μετὰ τῆς συμπαρομαρτούσης θεματικῆς ἐπεξεργασίας²⁵ καὶ τῆς μετρικῆς καὶ προσωδιακῆς τεχνικῆς²⁶. Ἡ δὲ προηγμένη γραπτὴ λογοτεχνικὴ παράδοσις ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὰς μακροχρονίους πολιτιστικὰς ἐπαφὰς καὶ διεισδύσεις τῶν ἐκ τῆς ΝΔ Ἀσίας πολιτιστικῶν παραδόσεων εἰς τὸν ἀνατολικοαφρικανικὸν χῶρον²⁷.

Περιοριζόμενοι εἰς τὸν εἰδολογικὸν προσδιορισμὸν τῆς ποιήσεως *tendi* παρατηροῦμεν ὅτι τὸ εἶδος δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ ἐνιαῖον χαρακτηρισμὸν. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ τάσις, ὅπως ἡ ποίησις αὕτη χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπική, δὲν εὐσταθεῖ²⁸. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ποίησις *tendi* προσλαμβάνει μὲν κατὰ κανόνα τὴν μορφήν διηγήσεως ἐχούσης ἐπικήν ἔκτασιν, διαφοροποιεῖται δὲ τοῦ ἔπους ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον. Οὕτω τὸ θρησκευτικὸν περιεχόμενον εἶναι τόσον σύνηθες εἰς τὰς ποιητικὰς αὐτὰς συνθέσεις, ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ βασικὴ θεματικὴ αὐτῶν εἶναι θρησκευτικὴ. Κλασσικὰ παραδείγματα ποιήσεως *tendi*

24. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λαϊκωτέρου στοιχείου τῆς δημόδους παραδόσεως, τοῦ παραμυθιοῦ, παρατηρήθη ὅτι ἡ σουαχίλικὴ παράδοσις ἐπέχει ἐνδιάμεσον θέσιν μεταξὺ τοῦ ἀμιγροῦς λαϊκοῦ προφορικοῦ ἀφρικανικοῦ τύπου καὶ τοῦ γραπτοῦ ἀστικοῦ ἀνατολικοῦ τύπου. Βλ. H. TOURNEUX, *Les nuits de Zanzibar. Contes Swahili*, Παρίσι 1983, σελ. 13. Τοῦ προβλήματος τοῦ καθορισμοῦ τῶν εἰδῶν (*genres*) ἐν τῇ σουαχίλικῇ γραμματολογία ἐπελήφθη ὁ R. OHLY, περιορισθεὶς ἐν τούτοις μόνον εἰς τὴν πεζογραφίαν. Βλ. «Problems of Literary Genres in Swahili», *Africana Bulletin* 9 (1968), σελ. 67-74.

25. Π.χ., E. DAMMANN, «Bemerkungen zur textlichen Gestalt der Suahelidichtung *Kozi na Ndiwan*», *Afrika und Uebersee* 44, σελ. 207-218.

26. J. H. GREENBERG, «Swahili Prosody», *Journal of the American Oriental Society*, 67 (1947), σελ. 24-30.—W. HICHENS, «Swahili Prosody», *Swahili* 33/1 (1962/1963), σελ. 107-137.—J. W. T. ALLEN, *Tendi*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 23-29, καὶ BEVERLY L. PARKER, αὐτόθι, σελ. 29-41.—J. KNAPPERT, *Traditional Swahili Poetry*, Λέιντεν 1967, σελ. 5-7.

27. T. PAPADOPOULLOS, *Influences historiques*, ἐνθ' ἄνωτ., βλ. τὴν βιβλιογραφίαν, σελ. 12-18.

28. Οὕτως ὁ L. HARRIES, *Swahili Poetry*, Ὁξφόρδη 1962, σελ. 18: «The epics called *utendi/tendi* or, in Southern Swahili *utenzi/tenzi*, were so called probably because of their heroic content, for *tendi* or *tenzi* means acts or deeds».

θρησκευτικοῦ περιεχομένου εἶναι: τὸ Ἔπος τῆς Ἀναστάσεως (τῶν νεκρῶν) καὶ τῆς κρίσεως²⁹, τὸ ἠθικοθρησκευτικὸν ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἀφύπνισις τῆς ψυχῆς», ὑπὸ ἑπωνύμου ποιητοῦ³⁰, καὶ τὸ ποίημα τοῦ «Ἰώβ»³¹, ὅπου τὸ καθαρῶς βιβλικὸν τοῦτο θέμα θεωρεῖται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἰσλαμικῆς θεολογίας. Ἄλλ' ἐπίσης τὸ περιεχόμενον τῆς ποιήσεως *tendi* εἶναι πολλάκις διδακτικόν, ὑπὸ τὴν κατηγορίαν δὲ ταύτην ἀναγράφονται πολλαὶ συνθέσεις³², μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει τὸ λίαν ἐνδιαφέρον καὶ δημοφιλέστατον παραινετικὸν ποίημα τῆς Mwana Kuroona, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο μήτηρ, προβλέπουσα τὸ τέλος της, καλεῖ τὴν θυγατέρα της Mwana Hashima (ἀμφότεραι ἱστορικὰ πρόσωπα), διὰ νὰ τῆς ἀπευθύνῃ συμβουλὰς διὰ τὴν πορείαν της εἰς τὴν ζωὴν³³. Παραλλήλως πρὸς τὸ θρησκευτικὸν καὶ διδακτικὸν περιεχόμενον ἢ ποιήσεις *tendi* περιλαμβάνει μυθιστορικὰς συνθέσεις περιπετειώδους περιεχομένου, ἀντιπροσωπευτικὸν παράδειγμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ «Ἱστορία τοῦ Μικδάτ καὶ τῆς Μαγιάσα»³⁴. Πρόκειται περὶ μυθι-

29. *Utendi wa Kiyama*. Ἐκδόσεις: CH. SACLEUX, ἐν ἐπιμέτρῳ τοῦ *Dictionnaire Swahili-Français*, ἐνθ' ἄνωτ., II, σελ. 1093-1108 (150 τετράστιχοι στροφαί), μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως.— J. W. T. ALLEN, *Tendi*, μν. ἔργ., σσ. 429-485 (338 τετράστιχοι στροφαί), μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως.

30. *Al-Inkishafi*, ὑπὸ SHEIKH SAYYID ABDALLAH. Ἐκδοσις: W. HICHENS, *Al' Indishafi. The Soul's Awakening* (= *The Azanian Classics*, 3), Λονδίνον 1939. Κριτικὴ ἔκδοσις μετὰ τοῦ κειμένου εἰς ἀραβικὴν γραφὴν, μεταγραφῆς εἰς λατινικὴν γραφὴν, ἀγγλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων.

31. *Utendi wa Ayubu*. Ἐκδόσεις: ALICE WERNER, «*Utendi wa Ayubu*», *Bulletin of the School of Oriental Studies* 1 (1921), σελ. 85-115, 2 (1922), σελ. 297-320, 347-416, μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων. Πληρεστέρα ἔκδοσις, βασιζομένη ἐπὶ ἐκτενεστέρας χειρογράφου παραδόσεως, ὑπὸ J. W. T. ALLEN, *Tendi*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 370-427 (400 τετράστιχοι στροφαί). Πρβλ. καὶ τὸ προμνημονευθὲν (ἄνωτέρω, σημ. 3) *Utendi wa Shafaka* (Ποίημα τῆς εὐσπλαγχνίας).

32. Τοιαύτας ἀναφέρει ὁ L. HARRIES, *Swahili Poetry*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 70-71.

33. *Utendi wa Mwana Kuroona*. Ἐκδόσεις: βασικὴ ἢ ὑπὸ τῆς ALICE WERNER καὶ τοῦ W. HICHENS (μεταφραστοῦ), *The Advice of Mwana Kuroona upon the Wifely Duty* (The Azanian Press), Medstead 1932. Κείμενον μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως. Τὸ αὐτὸ κείμενον ἀκολουθεῖ ὁ L. HARRIES, *Swahili Poetry*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 71-87.—J. W. T. ALLEN, *Tendi*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 55-75, βάσει ἐκτενεστέρας χειρογράφου καὶ ἐκδοτικῆς παραδόσεως (102 τετράστιχοι στροφαί).

34. *Hadithi ya Mikidadi na Mayasa*. Ἐκδόσεις μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως: ALICE WERNER, *The Story of Miqudad and Mayasa* (The Azanian Classics), Medstead-Hamp-

στορικῆς ἀφηγήσεως ἀνακαλούσης τὰς ἀφηγήσεις τῶν βυζαντινῶν ἱπποτικῶν μυθιστοριῶν³⁵.

Καθαρῶς ἐπικῆς μορφῆς εἶναι αἱ συνθέσεις *tendi* αἱ ἔχουσαι ὡς θεματικὴν τὴν ἀφήγησιν ἥρωικῶν πράξεων, ἱστορικῶν γεγονότων, πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ συναφῶν γεγονότων. Ἀντιπροσωπευτικώτατον δεῖγμα τῆς ἐπικῆς ταύτης κατηγορίας εἶναι ἀσφαλῶς τὸ «Ἔπος τοῦ Λιόγκου»³⁶. Τὸ ἔπος τοῦτο δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐθνικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ περιγραφόμενος ἥρωας φέρεται, κατὰ παράδοσιν, ὡς ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς βασιλεὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, ζήσας κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα μ.Χ. εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς Κένυας. Ἡ ἐπικὴ αὕτη παράδοσις συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, καὶ δὴ ἐπυνύμως. Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα παρέχει ἡ ἐξ 632 τετραστίχων στροφῶν σύνθεσις, ἔχουσα ὡς θέμα τὴν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς τὸ ἔτος 1891, ἔργον τοῦ ποιη-

shire 1932 (166 στροφαί). Πληρεστέρα ἔκδοσις, βασιζομένη ἐπὶ ἐκτενεστέρας χειρογράφου παραδόσεως ὑπὸ J. W. T. ALLEN, *Tendi*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 269-369 (778 στροφαί), ἐνθα τὸ ποίημα ἀποδίδεται εἰς τὸν Saidi Abdallah Masudi el Buhry. Λαϊκὴ ἔκδοσις, *Utendi wa Mikidadi na Mayasa* (Sanaa ya Utungo, 3), Ναϊρόμπι 1972. Χαρακτηριστικῶς, ἡ σύνθεσις αὕτη παραδίδεται οὐχὶ μόνον ὡς *Utendi*, ἀλλὰ καὶ ὡς *Hadith* = ἱστορία, ἀφήγησις, ἕρος ἀναφερόμενος εἰς τὰς εἰς πεζὸν ἀφηγήσεις, σπανιώτερον δὲ εἰς τὰς στιχουργικὰς.

35. Οὕτως ἡ ἥρωϊς *Mayasa*, δίκην Ἀμαζόνος, θέτει τὸν ἕρον εἰς τὸν *Miqdad*, ὅπως τὴν νικῆσιν εἰς πάλιν, διὰ νὰ τὴν κατακτήσῃ. Ἡ Alice Werner παρατηρεῖ (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 8, σημ. 5) ὅτι τὸ θέμα τοῦτο τῆς Ἀμαζόνος ἀνευρίσκεται εἰς τὸ ἔπος τῶν *Nibelungen* (Siegfried καὶ Brunehilde), ἡμεῖς δὲ ὑποδεικνύομεν τὸ παράδειγμα τῆς Μαξιμοῦς εἰς τὸ βυζαντινὸν ἀκριτικὸν ἔπος. Εἰς τὴν πραγματικότητά, ἡ κατάκτησις τῆς ἀγαπωμένης ὑπὸ τοῦ ἥρωος κατόπιν ἀγῶνος ἢ ἄλλων περιπετειῶν εἶναι κοινὸν θέμα τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως.

36. *Utenzi wa Fumo Liongo*. Ἐκδόσεις: E. STEERE, *Swahili Tales as told by Natives of Zanzibar, with an English Translation*, Λονδίνον 1870, 1889. Βλ. τὴν νέαν ἔκδοσιν, revised by ALICE WERNER, Λονδίνον 1922, σελ. 453-469.— Αὐτόθι, σελ. 437-452, πεζὴ διασκευὴ τοῦ ἔπους (*Hadithi ya Liongo*).— C. MEINHOF, «Das Lied des Liongo», kritisch bearbeitet und übersetzt, *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen* 15 (1925), σελ. 241-265.— Λαϊκὴ ἔκδοσις: *Utenzi wa Fumo Liongo*, Νταρ-ες-Σαλάμ, ἄ. ἔ. (232 τετραστίχοι στροφαί). Ἐκτενῆ ἀποσπάσματα μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως ἐν L. HARRIES, *Swahili Poetry*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48-71. Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις ἐκτενῶν ἀποσπασμάτων ὑπὸ Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΥ, *Utendi wa Liongo - Τὸ τραγούδι τοῦ Λιόγκου*, Πνευματικὴ Κύπρος, Λευκωσία 1964. Πρβλ. ALICE WERNER, «The Swahili Saga of Liongo Fumo», *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4 (1926), σελ. 247-255, καὶ τῆς αὐτῆς, «A Traditional Poem attributed to Liongo Fumo, with some Notes on his Legend», ἐν *Festschrift Meinhof*, Gluckstadt - Ἀμβούργον 1927, σελ. 45-54.

τοῦ Hemedi bin Abdallah³⁷. Ἀλλὰ καὶ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἄσχετα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, παρέχουν θεματικὴν ἐπικῶν συνθέσεων, καὶ δὴ θεματικὴν παραγομένην ἐκ τῆς ἰσλαμικῆς ἱστορίας. Ἄξιον λόγου ἔργον, παρεμφερὲς πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Ἡρακλείου, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐξ 739 τετραστίχων στροφῶν «Ἔπος τῆς μάχης τοῦ Uhud», τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν ἀρνητικὴν διὰ τὸν Μωάμεθ καὶ τὸν στρατόν του ἔκβασιν τῆς μάχης εἰς τὴν παρὰ τὴν Μεδίναν τοποθεσίαν Uhud³⁸. Πρόκειται περὶ ἀραβικῆς συνθέσεως μετενεχθείσης εἰς τὴν Σουαχίλι ὑπὸ ἀγνώστου στιχουργοῦ εἰς ἀγνωστον χρόνον καὶ ἀναμεταδοθείσης διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου. Τὸ θέμα τοῦ ἔπους τούτου ὑποβάλλει εἰς ἡμᾶς τὸ παρεμφερὲς ἔπος τοῦ Ἡρακλείου, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ πρωτογενοῦς ἰσλαμισμού κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου. Πρόκειται περὶ τοῦ μακροσκελεστέρου γνωστοῦ Σουαχιλικοῦ ἔπους (1000 τετράστιχοι στροφαι κατὰ τὸ κείμενον Büttner - Meinhof, 1150 τετράστιχοι στροφαι κατὰ τὸ κείμενον Knappert), πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ ἀρχαιότερου γραπτῶς παραδοθέντος μνημείου τῆς Σουαχιλικῆς γραμματολογίας.

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ

Τὸ Ἔπος τοῦ Ἡρακλείου εἶναι συντεθειμένον εἰς ἀρχαίαν γλωσσικὴν μορφήν τῆς Σουαχίλι, διὸ καὶ περιέχει σωρείαν γλωσσικῶν ὄρων οὐχὶ ἀπλῶς ἀρχαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπιβιωσάντων εἰς τὸν σύγχρονον λόγον. Τὸ ἔπος παρεδόθη εἰς ἀραβικὴν γραφήν, ἣ ὁποία, μέχρι καὶ τῆς προσφάτου ἱστορίας τῆς Σουαχιλικῆς γραμματολογίας, ἦτο ἡ μοναδικὴ γραφὴ τῶν σουαχιλικῶν κειμένων. Τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον εἰσήχθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Εὐρωπαϊκῆς διεισ-

37. *Utenzi wa vita vya Wadachi kutamalaki Mrima*, By Hemedi bin Abdallah... el Buhriy, with Translation and Notes by J. W. T. ALLEN (Johari za Kiswahili, 1), Νταρ-ες-Σαλάμ 1960.

38. *Utenzi wa vita vya Uhud. The Epic of the Battle of Uhud*. Collected and compiled by HAJI CHUM. Edited, with a Translation and Notes, by H. E. LAMBERT, (Johari za Kiswahili, 3), Νταρ-ες-Σαλάμ 1962.

δύσεως, ὄργανα τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν ἀρχικῶς οἱ ἱεραπόστολοι³⁹, καὶ διὰ τῆς ἐμπεδώσεως πολιτικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς Γερμανικῆς κατακτήσεως (1891), ἐν συνεχείᾳ δὲ διὰ τῆς Βρεττανικῆς διακυβερνήσεως (1916), ἥτις ἰσχυρῶς ἐπηρέασε τὴν παιδείαν καὶ τὰ γράμματα εἰς τὸν ἀφρικανικὸν τοῦτον χῶρον. Ἡ ὅλη προηγηθεῖσα παραδοσιακὴ γραμματολογία, ὡς ἄρα ἀπεθησαυρίζετο εἰς γραπτὸν λόγον, παρεδίδετο εἰς ἀραβικὴν γραφήν. Τὸ γεγονός τοῦτο συνεπάγεται φιλολογικὰς δυσχερεῖας εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἀπόδοσιν τῶν παραδοθέντων εἰς ἀραβικὴν γραφήν κειμένων, τοῦτο δὲ ἀπησχόλησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοὺς μελετητὰς τῆς Σουαχίλικῆς φιλολογίας, προεξαρχοῦντος τοῦ C. G. Büttner⁴⁰. Εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν μεγάλως συνέβαλεν ὁ Carl Meinhof διὰ τῆς κριτικῆς μεταγραφῆς καὶ ἐκδόσεως τοῦ ἔπους τοῦ Ἡρακλείου⁴¹. Τόσον ἡ ἀρχαιότης τοῦ κειμένου, ὅσον καὶ ἡ ἐφθαρμένη χρῆσις ἀραβικῶν ὄρων, καθιστοῦν τὴν ἀπόδοσιν καὶ ἐρμηνείαν αὐτοῦ ἄκρως δυσχερῆ⁴².

Ἄν καὶ θεωρεῖται γενικῶς ὅτι ἡ Σουαχίλικὴ σύνθεσις τοῦ ἔπους ἔχει ἀραβικὸν πρότυπον⁴³, ἡ διακρίβωσις τοῦ προτύπου τούτου πόρρω ἀπέχει ἑνὸς τελικοῦ συμπεράσματος. Ἦδη ὁ ἰσλαμολόγος Becker ἐπεσήμανε τὴν κατὰ πολὺ ἀπομακρυνομένην τῶν προτύπων τῆς ἀραβικῆς λογοτεχνίας Maghāzi διαμόρφωσιν τοῦ σουαχίλικου

39. Μεγάλως συνέτεινεν εἰς τὴν λατινοποίησιν τοῦ σουαχίλικου ἀλφαβήτου ἡ μετάφρασις τῶν Γραφῶν, τμηματικὴ ἢ μὴ, εἰς τὴν Σουαχίλι, περὶ ἧς βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΥ, «Προλεγόμενα εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν εἰς τὴν Σουαχίλι», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 9 (1977-1979), σελ. 53-99.

40. Βλ. C. G. BÜTTNER, *Suaheli-Schriftstücke in arabischen Schrift* (= Lehrbücher des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, X), Στουτγάρδη-Βερολίνον 1892, ὅπου μεταγράφονται εἰς λατινικὸν ἀλφαβήτον κείμενα Σουαχίλι πάσης φύσεως. Ἐν παραρτήματι τοῦ ἔργου ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τῆς μεταγραφῆς. Βλ. σσ. 151-168: «Die Verwendung der arabischen Schrift für das Suaheli». Ὁ Büttner μετέγραψε καὶ τὸ κείμενον τοῦ *Chuo cha Utenzi*, περὶ οὗ βλ. ἀνωτέρω, σημ. 3.

41. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 4.

42. Ἄναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Büttner καὶ Meinhof πραγματοποιηθεῖσαν πρώτην ἐκδοσιν τοῦ ἔπους τοῦ Ἡρακλείου ὁ ἀραβολόγος C. H. BECKER ἐπιλέγει: «Der Suahelitext ist ungemein schwierig», *Der Islam* 2 (1911), σελ. 402-404. Βλ. σελ. 403.

43. E. DAMMANN, «Die Quellen der Suaheli-Dichtung», *Der Islam* 26 (1942), σελ. 250-268.

ἔπους, καὶ δὴ ὡς πρὸς τὴν μεγάλην ἔκτασιν αὐτοῦ⁴⁴, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ θεματικὴ τοῦ ἔπους καὶ τὸ ἐν αὐτῷ θρυλικὸν στοιχεῖον συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς συσχετίσεως ταύτης⁴⁵. Κατὰ τὸν Rudi Paret, ἐπιληφθέντα τοῦ θέματος, ἄμεσον πρότυπον τοῦ σουαχιλικοῦ ἔπους εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Abul-Hasan al Bakri, χειρόγραφον κείμενον τοῦ ὁποίου εὑρηται ἐν χειρογράφῳ τῆς Κρατικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου⁴⁶. Τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τούτου ὁ Paret καθορίζει μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1295-1382 (terminus ad quem)⁴⁷. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο εἶναι εἰς πεζὸν λόγον, ἀλλ' ὁμοιοκατάληκτον, παρεννευρομένων ἐν αὐτῷ ποιητικῶν τεμαχιῶν. Τῆς μελέτης αὐτοῦ ἐπελήφθη ἐν συνεχείᾳ ὁ M. Abel, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τόσον τὸ ἀραβικὸν κείμενον, ὅσον καὶ μετάφρασιν αὐτοῦ⁴⁸. Αἱ κριτικαὶ παρατηρήσεις τοῦ μελετητοῦ τούτου ἐπιβεβαιοῦν τὰς ἀπόψεις τοῦ Rudi Paret καὶ γενικώτερον τὴν ἄποψιν ὅτι εἰς τὸ κείμενον τοῦτο εἰδικῶς, καὶ εἰς τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος Maghāzi γενικῶς, ἀνευρίσκομεν τὸ πρότυπον τοῦ σουαχιλικοῦ ἔπους τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλὰ, ἐπιλέγομεν ἡμεῖς, μόνον ὡς πρὸς τὴν θεματικὴν. Ἡ προεκτεθεῖσα ἄποψις τοῦ Becker, ὅτι δὲν πρό-

44. «Es handelt sich nicht um eine beliebige Ausgestaltung des in der Maghāzilitatur vorliegenden Tatsachenbestandes, sondern um eine typische Erweiterung in ganz bestimmten Formen», *Der Islam* 2 (1911), σελ. 403. Ἡ αὐτὴ περίπτου παρατήρησις ἰσχύει διὰ τὸ ποίημα *Mikidadi na Mayasa* (ἄνωτέρω, σημ. 34). Ὡς παρατηρεῖ ἡ Alice Werner, ἀν καὶ τὸ παραδοσιακὸν θέμα τῆς ἀφηγήσεως ἀνευρίσκεται εἰς διάφορα ἀραβικὰ χειρόγραφα, οὐδὲν τῶν κειμένων τούτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Σουαχιλικὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐνδείκνυται νὰ ἀποδεχθῶμεν ὡς πρωτότυπον ἔργον. Βλ. *The Story of Miqdad and Mayasa*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 7-8.

45. Τὸ ἀραβικὸν λογοτεχνικὸν εἶδος *Maghāzi* ἔχει ὡς θεματικὴν τὴν πολεμικὴν δραστηριότητα τοῦ Προφήτου μετὰ τὴν Ἐγίραν. Διὰ τὸν ὄρον βλ. *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, s.v. *Maghāzi*. Βλ. περαιτέρω ἐπὶ τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου εἶδους, R. PARET, *Die Legendäre Maghāzi-Literatur. Arabische Dichtungen über die muslimischen Kriegszüge zu Mohammeds Zeit*, Τυβίγγη 1930.

46. W. AHLWARDT, *Verzeichnis der arabischen Handschriften der königlichen Staatsbibliothek zu Berlin*, τόμ. 1-10, Βερολίνον 1887-1899. Βλ. τόμ. 8, ἀριθ. 8990, σελ. 22.

47. R. PARET, «Die arabische Quelle der Suaheli-Dichtung *Chuo cha Herkal*», *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen* 17 (1926/1927), σελ. 241-249, βλ. καὶ συμπληρωματικὴν σημείωσιν αὐτόθι, 18 (1928), σελ. 152-153.

48. M. ABEL *Die arabische Vorlage des Suaheli-Epos Chuo cha Herkal*, Textkritische Edition und Übersetzung (*Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen*, τεύχ. 18), Βερολίνον 1938.

κειται περί ἀπλῆς ἐπαναδιατυπώσεως ἐνὸς ἀραβικοῦ προτύπου⁴⁹, ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύη, ἐνόσφ δὲν ἐπεσημάνθη οἰονδήποτε ἀραβικὸν κείμενον ἀντιστοίχου ἐκτάσεως, δομῆς καὶ περιεχομένου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὅποῖον τὸ ἠθικοθρησκευτικὸν ποίημα *Uten-di wa Nyamia na Paa* ἀποτελεῖ σουαχλικὴν διασκευὴν συγκεκριμένου ἀραβικοῦ προτύπου⁵⁰. Παρομοίας ἐπιφυλάξεις ἐκφράζει καὶ ὁ ἐκδότης τῆς μακροσκελεστέρας διασκευῆς τοῦ ἔπους, Jan Knappert, ὅστις ἐπεκτείνει τὴν προβληματικὴν τῆς καταγωγῆς τοῦ σουαχλικοῦ κειμένου διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι αἱ πηγαὶ αὐτοῦ δύνανται νὰ εἶναι περσικαί, ἀκόμη δὲ καὶ Ἰνδικαί⁵¹. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δύνатаι νὰ εὐσταθῇ, τοσούτω μᾶλλον, ὅσφ παρομοία ὑπόθεσις ἔχει διατυπωθεῖ διὰ τὴν κλασσικὴν ἀραβικὴν συλλογὴν *Χίλια καὶ μία νύκτες*, ἡ ὁποία ἐνσωματώνει στοιχεῖα περσικῆς, Ἰνδικῆς, ἀκόμη δὲ καὶ ἑλληνικῆς προελεύσεως⁵². Ἡ δὲ ἐν τῇ στροφῇ 13 τοῦ κειμένου ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων, Meinhof καὶ Knappert, ἀναφορὰ εἰς ἀραβικὸν κείμενον:

*Nud(h)umu ya Kiarabu
maana k(h)iyakalibu
na kuwayuza harubu
ya Waruma na rasua,*

ὅπερ ἀμφότεροι οἱ ἐκδότης μεταφράζουσι:

*Τὸ ἀραβικὸν ποίημα,
τὸ νόημά του θὰ ἀποδώσω,
γιὰ νὰ σᾶς ἀφηγηθῶ τὸν πόλεμον
ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαίους καὶ τὸν Προφήτη,*

μᾶλλον περιπλέκει τὸ πρόβλημα, καθ' ὅσον ὁ ὄρος *nudumu* ὑπο-

49. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 44.

50. Βλ. σχετικῶς, E. DAMMANN, *Dichtungen in der Lamu-Mundart des Suaheli*, Ἄμβουργον 1940.

51. J. KNAPPERT, *Traditional Swahili Poetry*, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 144.

52. Βλ. ENNO LITTMANN, λῆμμα *Alf Layla wa-Layla*, ἐν *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, τόμ. 1, σελ. 369-375.

δηλοῖ ποιητικὸν κατασκευάσμα καὶ οὐχὶ τὸ ὑποτιθέμενον πεζὸν πρότυπον⁵³.

Οὕτως ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Σουαχιλικοῦ ἔπους τοῦ Ἡρακλείου παραμένει ἡμίτελής. Εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι τὸ ἔπος ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἰσλαμικὴν παράδοσιν (hadith), ἀλλὰ περαιτέρω φιλολογικὴ ἔρευνα ἀναγκαιοῦ ὡς πρὸς τὴν διακρίβωσιν τοῦ συγκεκριμένου ἀραβικοῦ ἢ ἄλλου ἀμέσου προτύπου, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὁποῖον διεισοδηθῆται ἡ Σουαχιλικὴ ποιητικὴ σύνθεσις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ

Τὸ ἐκ 1150 τετραστίχων στροφῶν Ἔπος τοῦ Ἡρακλείου ἔχει ὡς θέμα τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν πρώτων μωαμεθανικῶν φύλων τῆς Ἀραβίας ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας ἀνά τὸν κόσμον, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ γειτνιαζόντος εἰς τὴν Ἀραβικὴν χερσόνησον γεωγραφικοῦ χώρου. Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶτημα εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ συσκοτίζη τὴν ἱστοριογραφικὴν ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων μέχρι παραφθορᾶς καὶ πλήρους παραποιήσεως. Οὕτως, αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνει τὸ ἔπος, ἀναφέρονται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν

53. Ὁ ὄρος *nudumu* εἶναι ἀρχαῖκός, μὴ ἀνευρισκόμενος εἰς τὴν σύγχρονον Σουαχιλικὴν λεξικογραφίαν. Διεπιστώσαμεν, ἐν τούτοις, ἀποθησαύρισις τῆς λέξεως ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Krapf (1882), ὡς ὄρου παραβαλλομένου πρὸς τὸν ἀραβικὸν **نُدْم**, ἐρμηνευόμενον ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου τούτου μετ' ἐρωτηματικοῦ: *nudumu* = *akili* (?) (*akili* = πνεῦμα, νόησις, εὐφυΐα). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ὄρος δύναται νὰ μὴν ὑποδηλοῖ ποίησιν, ἀλλ' ἀπλῶς πνευματικὸν δημιουργημὰ πάσης φύσεως, μὴ ἀποκλειομένου οὕτω καὶ ἔργου εἰς πεζὸν λόγον. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν τὸ ἐπιχείρημα θὰ ἀπέκλινεν ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τοῦ R. Paret, πλὴν τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ Σουαχιλικὸν ἔπος εἶναι ἀσυγκρίτως ἐκτενέστερον τοῦ ὑποτιθεμένου πρωτοτύπου. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀραβικοῦ ποιητικοῦ ἔργου ἀφηγουμένου τὴν καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει μάχην τοῦ Tabūk, ὁ J. KNAPPERT, (*Traditional Swahili Poetry*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 144) ὑποδεικνύει τοιοῦτον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 8179 χειρογράφῳ τοῦ καταλόγου τοῦ W. Ahlwardt (ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. 7), ἀλλὰ πρόκειται περὶ λίαν ἀτελοῦς ἐκδοχῆς τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, διαφορῶσης ἐν πλείστοις τοῦ ἡμετέρου κειμένου.

παρά τὴν Tabūk⁵⁴ σύγκρουσιν, ἣτις ἐπεσυνέβη κατὰ τὸ ἕνατον ἔτος τῆς Ἑγίρας, ἦτοι τὸ 630-631, ἀφορμὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκαν φῆμαι ὅτι ἀραβικὰ φύλα τῆς περιοχῆς συνεμάχησαν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ προετίθεντο νὰ βαδίσουν κατὰ τῆς Ἀραβίας⁵⁵. Τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ἠγήθη αὐτὸς οὗτος ὁ Μωάμεθ, ἐπὶ κεφαλῆς, ὡς παραδίδεται, 30.000 ἀνδρῶν καὶ 10.000 ἰππέων. Πρόκειται περὶ τῆς μεγαλυτέρας πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, τὴν ὁποίαν διεξήγαγεν αὐτοπροσώπως ὁ Μωάμεθ, ἡ σημασία τῆς ὁποίας ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀπετέλεσε τὸν πρόλογον τῆς ἀραβικῆς ἐξορμήσεως εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον⁵⁶. Ἄν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιχειρήσεως ὑπῆρξεν ἀμφίβολον, καὶ διότι δὲν ἐπετεύχθη ὑπερβασίς τοῦ ἀραβικοῦ συνόρου πρὸς τὸν βυζαντινὸν κόσμον, καὶ διότι ὁ Μωάμεθ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ὑπέστη φυσικὴν παρακμὴν (ἀπέθανε τὴν 8ην Ἰουνίου 632), ἡ ἐκστρατεία εἰς Tabūk ἐνεχαράχθη εἰς τὴν ἱστορικὴν μνήμην τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου ὡς μέγα ἱστορικὸν γεγονός, ὡς προεικάσασα τὴν ὅλην ἱστορικὴν πορείαν τοῦ Ἰσλάμ. Δὲν εἶναι συνεπῶς τυχαῖον ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔπους τοῦ Ἡρακλείου ἀνεφέρθη εἰς τὴν μάχην τῆς Tabūk, αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔπος φέρεται συχνάκις ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *Utenzi wa Tambūka* (ἢ *Tabūka*), ἦτοι Ἔπος τοῦ Ταμπούκ⁵⁷.

Ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς ἓν καὶ μόνον γεωγραφικὸν σημεῖον ἀναφορᾶς, τὴν ἀψιμαχίαν παρὰ τὴν πολίχνην Tabūk, συνιστᾷ βασικὸν ἀνιστορικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔπους, ὀφειλόμενον εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ὁποίου καθολικὸς στόχος δὲν εἶναι ἡ ἀντικειμε-

54. Tabūk (Tebūk): πολίχνη εἰς τὸ ΒΔ σύνορον τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου, εἰς τὴν ὅσιν τῆς Hidjaz, πέραν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο αἱ βυζαντιναὶ κτήσεις. Βλ. *Encyclopaedia of Islam*, Α' ἔκδοσις, s.v. *Tabūk*.

55. Βλ. σχετικῶς, Α. Ν. ΣΤΡΑΤΟΥ, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα*, τόμ. Γ', Ἀθήναι 1969, σελ. 34-35. Κατ' ἀκρίβειαν ἡ ἐκστρατεία διεξήχθη ἀπὸ Ὀκτωβρίου μέχρι Δεκεμβρίου 630.

56. W. MONTGOMERY WATT, ἐν *The Cambridge History of Islam*, τόμ. I, Καίμπριτζ 1970 σελ. 53. Γενικώτερον ἐπὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Μωάμεθ, βλ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Muhammad at Medina*, Ὁξφόρδη 1956.

57. Τιτλοφορεῖται οὕτως ἐν πολλοῖς χειρογράφοις. Βλ. J. W. T. ALLEN, *The Swahili and Arabic Manuscripts*, ἐνθ' ἄνωτ., Index, s.v. *Tabuka*.

νική περιγραφή τῶν γεγονότων, ἀλλ' ἡ ἀπολογητικὴ ἔκφρασις τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων. Τὴν ἀνιστορικότητα ταύτην ἐπιτείνουν: (α) Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ποιητὴς θέτει ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τὸν Μωάμεθ, ὅστις οὐδέποτε ἐξῆλθε τῶν ὀρίων τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου. (β) Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχει ἀντίληψιν τῶν πολλαπλῶν ἐκστρατειῶν καὶ μαχῶν, ὡς ἐν τοῖς ἀκολουθοῦσι διαλαμβάνεται, ἀλλὰ στερεῖται παντελῶς τῆς γεωγραφικῆς παραστάσεως τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς χρονικῆς διαστάσεώς των.

Τὸ ἱστορικὸν περιεχόμενον τοῦ ἔπους ὀφείλει νὰ ἀντιδιασταλῆ σαφῶς τοῦ θρησκευτικοῦ. Αἱ ἱστορικαὶ ἐνότητες παρεμβάλλονται μεταξύ τῶν θρησκευτικῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεκτείνονται οὐχὶ μόνον εἰς ἐγκωμιαστικὰς ἀναφορὰς εἰς τὸν Μωάμεθ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀφηγήσεις κατὰ τὸ πλεῖστον θρυλικὰς ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διεξαγωγῆς τῶν ἐπιχειρήσεων⁵⁸. Τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον ὑποτάσσεται ἐν γένει εἰς τὸ θρησκευτικόν, ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, ἐμπράγματον κατοχύρωσιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ποιητοῦ.

Ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔπους παρέχει ὁ Knappert, τόσον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσιν ὀλοκλήρου τοῦ ἔπους⁵⁹, ὅσον καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ὑπ' αὐτοῦ ἀνθολόγησιν, ἐνθα, ἐν τούτοις, παρέχεται εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων ἐνοτήτων τοῦ ἔπους, μετ' ἀντιστοίχων περικοπῶν⁶⁰. Κατωτέρω ἀρκούμεθα εἰς συνοπτικὴν διαγραφὴν τοῦ περιεχομένου.

Στροφαι 1-13. Προοίμιον. Ἐπίκλησις εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Προφήτην Μωάμεθ.

14-80. Ὁ Προφήτης πληροφορεῖται τὸν θάνατον τοῦ ἐξαδέλφου του Γιαφάρ, φονευθέντος εἰς σύγκρουσιν μετὰ τῶν Βυζαντι-

58. Αἱ ἀφηγήσεις αὗται ἐντάσσονται, ὡς εἰκός, εἰς τὸ προαναφερθὲν εἶδος τῆς ἀραβικῆς λογοτεχνίας *Maghāzi*. Βλ. R. PARET, *Die legendäre Maghazi-Literatur*, ἐνθ' ἄνωτ., καὶ ἐπιπροσθέτως: J. HOROWITZ, «The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors», *Islamic Culture* 1 (1927), σελ. 527-559, 2 (1928), σελ. 22-50, 164-182, 495-526.— J. M. B. JONES, «The Chronology of the Maghāzi. A Textual History», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 19 (1957), σελ. 1-12.

59. *Het Epos van Heraklios*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 230-233.

60. *Traditional Swahili Poetry*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 146-200.

νῶν. Ὑπαγορεύει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρακινεῖ νὰ ἀσπασθῇ τὴν νέαν θρησκείαν, εἰδ' ἄλλως θὰ ὑποστῇ τὴν τύχην τῶν κατακτωμένων ὑπὸ τῶν πιστῶν λαῶν.

81-168. Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Μωάμεθ καταφθάνει εἰς βυζαντινὸν ἔδαφος καὶ παραδίδει τὴν ἐπιστολὴν εἰς ἐκπρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀναφερόμενον ὡς ἐπίσκοπον (*asikafu*). Ἀκολουθεῖ συζήτησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου ἐπὶ τῶν δύο θρησκειῶν. Ὁ ἐπίσκοπος διαβιβάζει τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἡράκλειον, εὐρισκόμενον, κατὰ τὸν ποιητὴν, εἰς Δαμασκόν. Ὁ Ἡράκλειος ἐξοργίζεται καὶ στέλλει ἐπιστολὴν εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὁ ὁποῖος κοινοποιεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς εἰς σύσκεψιν. Ἐξαποστέλλει τὸν ἀπεσταλμένον καὶ κηρύττει τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μωάμεθ.

169-266. Ὁ Μωάμεθ κοινοποιεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του. Εἰδοποιεῖ τοὺς φυλάρχους τῆς Ἀραβίας νὰ ἐτοιμασθοῦν διὰ πόλεμον καὶ συγκεντρώνει πολεμοφόδια.

267-322. Ἡ τροφοδοσία τοῦ στρατεύματος εἶναι ἀνεπαρκής. Ὁ Μωάμεθ ἐπεμβαίνει καὶ λύει θαυματουργικῶς τὸ πρόβλημα.

323-428. Τὸ στράτευμα συγκεντρώνεται καὶ ἐπιθεωρεῖται. Ὁ Μωάμεθ παραδίδει τὰ λάβαρα εἰς τοὺς φυλάρχους. Ὁ Γαβριὴλ παροτρύνει τὸν Μωάμεθ νὰ ἀφήσῃ ὀπίσω του τὸν Ἀλῆ. Ἀναχώρησις καὶ ἀφιξεις εἰς Tabūk, ὅπου ὁ Μωάμεθ στρατοπεδεύει. Ἀναγνώρισις τοῦ βυζαντινοῦ στρατεύματος καὶ τῶν σταυρῶν, οἱ ὁποῖοι κοσμοῦν τὰ λάβαρα.

429-525. Ἡ πρώτη μάχη. Ὁ Ἡράκλειος συγκαλεῖ τοὺς συμβούλους του καὶ ἀποφασίζεται νὰ δοθῇ μάχη. Ὁ στρατός του ἀριθμεῖ 85.620 στρατιώτας μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Sayar (;). Συνάπτεται μάχη, κατὰ τὴν ὁποίαν φονεύονται 5.000 χριστιανοὶ καὶ 30 μωαμεθανοί. Ὁ Sayar προκαλεῖ τὸν Μωάμεθ εἰς μονομαχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡττᾶται.

526-550. Ἡ δευτέρα μάχη. Ἀνασυγκρότησις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ. 10.000 βυζαντινοὶ στρατιῶται ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν μάχην, ἀλλὰ τρέπονται εἰς φυγὴν καὶ ἀποσύρονται εἰς Δαμασκόν. Οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου παραδίδονται καὶ ἐξισλαμίζονται.

551-671. Ἡ τρίτη μάχη. Ὁ Ἡράκλειος πληροφορεῖται τὰ γεγονότα. Ἐτοιμάζει νέον στράτευμα ἐξ 100.000 ἀνδρῶν, τοῦ ὁποίου ἡγεῖται ὁ ἐπίσκοπος. Τὸ στράτευμα καταφθάνει εἰς δύο τμήματα εἰς Tabūk, ὅπου διεξάγεται μάχη. Ὁ μωαμεθανικὸς στρατὸς ἡττᾶται καὶ τρέπεται εἰς φυγὴν. Ὁ Μωάμεθ ἀναλαμβάνει ἀντεπίθεσιν καὶ συλλαμβάνει πολλοὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀσπάζονται τὸν ἰσλαμισμόν.

672-814. Ἡ τετάρτη μάχη. Ἀντεπίθεσις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ μὲ ἀρχηγὸν τὸν ἐπίσκοπον, ὁ ὁποῖος ἡγεῖται 8.000 στρατιωτῶν, καὶ τὸν Παῦλον, ἐπὶ κεφαλῆς 100.000 ἰπέων. Βυζαντινὸς κατάσκοπος εἰσδύει εἰς τὰς φάλαγγας τῶν Μωαμεθανῶν καὶ συλλαμβάνεται, ἀλλὰ ἐξαποστέλλεται εἰς τὸν Ἡράκλειον. Ὁμολογεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς νεοφανοῦς θρησκείας καὶ θανατώνεται.

815-844. Ἡ πέμπτη μάχη. Ὁ Ἡράκλειος ἀνασυντάσσει τὸ στράτευμά του καὶ δίδει νέαν μάχην. Ἡ μάχη εἶναι πεισματώδης, διαρκεῖ δεκαεξ ἡμέρας καὶ εἶναι πολύνεκρος. Οἱ Μωαμεθανοὶ θρηνοῦν χιλίους νεκρούς, τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ μεταβαίνουν εἰς τὸν παράδεισον, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἑκατοντάδας χιλιάδας, τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ ρίπτονται εἰς τὸ σκότος.

845-1116. Ἡ ἕκτη μάχη. Ὁ Ἡράκλειος καταρτίζει νέον στράτευμα καὶ δίδει νέαν μάχην. Οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Προφήτου εἶναι ἐξουθενωμένοι. Ἡ μόνη σωτηρία των ἔγκειται εἰς τὴν πίστιν των. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Μωάμεθ εἰσηγοῦνται ὅπως κληθῆ ἔπειγόντως ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἀλῆ, διὰ νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατεύματος. Ἡ προσέλευσις τοῦ Ἀλῆ πραγματοποιεῖται κατὰ τρόπον ὑπερφυσικόν: ὁ Μωάμεθ ἀναβαίνει εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς λόφου καὶ καλεῖ τὸν Ἀλῆ νὰ προσέλθῃ. Ἄν καὶ οὗτος εὐρίσκεται εἰς τὴν Μέκκαν, συλλαμβάνει τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Προφήτου καὶ σπεύδει εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Ἀναζωπυρεῖ τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ καὶ κερδίζει τὴν μάχην. Συλλαμβάνει αἰχμαλώτους τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸν Παῦλον. Ἀφοῦ παραδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους εἰς τὸν Μωάμεθ, ἀποχωρεῖ καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἴδια. Οἱ αἰχμάλωτοι ἔχουν τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ ἐξισλαμισμού καὶ θανατώσεως. Συνάγονται τὰ λάβαρα καὶ ὁ στρατὸς ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ἀραβίαν.

1117-1150. Ἐπίλογος. Ὁ ποιητὴς δικαιολογεῖ τὴν ἀδυναμίαν του καὶ ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τοὺς ἀναγνώστας του.

Τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸ ἔπος ἱστορικὰ γεγονότα ὀφείλου νὰ ἐκληφθοῦν οὐχὶ εἰς τὴν κυριολεκτικὴν αὐτῶν σημασίαν, ἀλλ' ὡς συνολικὴ ἐξεικόνισις τοῦ κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος τῆς ἐξορμήσεως τῶν Ἀράβων ἐκτὸς τοῦ γεωγραφικοῦ των χώρου διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς νεοτεύκτου θρησκείας. Ἡ ἰσχυρὰ μυθοποίησις τῶν γεγονότων δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ἔπος δὲν ἐπιδέχεται ἱστορικὸν ὑπομνηματισμόν⁶¹. Τοιοῦτος ὑπομνηματισμός, ἀπεναντίας, ἐνδείκνυται, τόσον ἐξ ἐπόψεως ἰσλαμικῆς ἱστοριογραφίας, ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως βυζαντινῆς. Ἀπὸ βυζαντινῆς πλευρᾶς ἐνδιαφέρουν αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Ἡράκλειον, σαφῶς κατονομαζόμενον ὡς Herkal ἢ, κατὰ τοὺς φωνητικὸς κανόνας τῆς Σουαχίλι, Herekali, ἀλλὰ παραμένει ἀσαφές, ποῖος νοεῖται ὑπὸ τὸ ὄνομα Sayar(i) τῆς στροφῆς 444 (453 παρὰ Meinhof). Πρόκειται προφανῶς περὶ παραφθορᾶς ὀνόματος Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ ἢ ὑψηλοῦ ἀξιωματοῦχου. Συχνότεραι εἶναι αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν «ἐπίσκοπον» (as(i)kafu), ὅστις, κατὰ τὸ ἔπος, λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἀξιοσημεῖωτον τυγχάνει ὅτι ἐν τῇ στροφῇ 819 (724 παρὰ Meinhof) ὁ ἐπίσκοπος οὗτος ἀναφέρεται ὡς «βεζύρης ἐπίσκοπος» (waziri asikafu), ὅπερ ὑποδηλοῖ ὑψηλὰ πολιτικὰ καθήκοντα. Ἐνδιαφέρουσαι ἐπίσης εἶναι αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Παῦλον (Buulasi, στροφή 817:2), ὁ ὅποιος ἐμφανίζεται ὡς ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς πτέρυγος τῆς Βυζαντινῆς παρατάξεως. Κανονικῶς πρόκειται περὶ στρατηγοῦ τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλ' ἡ παρουσία ἐπισκόπου εἰς τὸ βυζαντινὸν στράτευμα δύναται νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πατριάρχου Παύλου Β'⁶². Ἀλλὰ καὶ πάλιν

61. Νοεῖται ὅτι τοῦ ἱστορικοῦ ὑπομνηματισμοῦ προηγεῖται ὁ γλωσσικός, τὸν ὁποῖον ἐνεκαινίασεν ὁ γλωσσολόγος C. Meinhof διὰ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ἔπους. Βλ. «Chuo cha Herkal. Das Buch von Herkal», *Zeitschrift für Kolonialsprachen*, ἐνθ' ἄνωτ., σμ. 4. Ὁ ὑπομνηματισμὸς τοῦ J. Knappert εἶναι περισσότερον φιλολογικὸς ἢ γλωσσικός, ἀλλ' οὐχ ἤττον, ὁ Σουαχολόγος οὗτος παρέχει τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἱστορικοῦ σχολιασμοῦ.

62. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, 1886-1890.

παραμένει τὸ πρόβλημα ὅτι ὁ Πατριάρχης οὗτος ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 641 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 653, ἤτοι μετὰ τὸν θάνατον τόσοσ τοῦ Ἡρακλείου (641), ὅσον καὶ τοῦ Μωάμεθ (632)⁶³. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Πατριάρχης Παῦλος διεδραμάτισε ρόλον τινά, δεδομένου ὅτι αἱ περιγραφόμεναι ὡς λαβοῦσαι χώραν περὶ τὸ Tabūk μάχαι ὀφείλουσ νὰ ἀναφερθῶσιν εἰς τὰς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ ἐξορμήσεισ τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, εἶναι ἐξ ἴσου ἀπίθανοσ, καθόσον, ὅτε οὗτοσ ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τόσοσ ἡ Συρία, ὅσον καὶ ἡ Αἴγυπτοσ, εἶχον καταληφθεῖ⁶⁴. Παραμένει συνεπῶσ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξ ἀγνοίας ἢ παραδρομῆσ ἀνεφέρθη εἰς Πατριάρχην, ἢ καὶ πρόκειται περὶ παραφθορᾶσ τοῦ κειμένου. Ἀξιοσημεῖωτοσ ἐπίσημ τυχάνει ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνοσ (Kisitantini) ἐμφανιζόμενον ὡσ ἓνα τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἡρακλείου (στροφὴ 815:4). Ἀνεξαρτήτωσ τῆσ ταυτίσεωσ τοῦ στρατηγοῦ τούτου, ἐνδιαφέρει ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ κλασσικὸν τοῦτο ὄνομα τῆσ Βυζαντινῆσ ιστορίας. Ἄλλαι ἀναφοραὶ εἰς τὸν Ἡράκλειον, ὡσ καὶ πλεῖσται ἄλλαι νύξεισ, χρήζουσιν εἰδικῆσ διερευνήσεωσ, ἐκφευγούσησ τῶν ὀρίων τῆσ παρούσησ ἀνακοινώσεωσ. Ἐνδείκνυται ἐνταῦθα ἀναφορὰ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἔπουσ.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ σημασία τοῦ ἔπουσ δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν περιοχὴν τῆσ ἀξιοπιστίας αὐτοῦ ὡσ πηγῆσ διακριβώσεωσ γεγονότων ἐξωτερικῆσ ιστορίας. Τὴν σημασίαν αὐτοῦ θὰ ἐντοπίσωμεν μᾶλλον εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα, τὰ ὀποῖα ἐφάπτονται εἰδικῶν ζητημάτων τῆσ ιστοριογραφικῆσ θεωρίας. Τοιαῦτα ζητήματα, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, προκύπτουσ τόσοσ ἀπὸ ἀπόψεωσ ἰσλαμικῆσ ιστοριογραφίας, ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶσ ἀξιολογήσεωσ τῆσ Βυζαντινῆσ ιστορίας.

63. Α. Ν. ΣΤΡΑΤΟΥ, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα*, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 212-213.

64. Ἡ ἄλωσισ τῆσ Δαμασκοῦ τὸ 635. Ἡ εἰσβολὴ τῆσ Αἰγύπτου τὸ 639.

Ἡ ἰδεολογία τοῦ ἔπους εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ἰσλαμοκεντρική. Ἐκφράζει τὴν ὑποκειμενικὴν ταυτότητα, τὴν ὁποῖαν προβάλλει ἐξωτερικῶς ὡς κριτήριον οὐχὶ μόνον ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ μελλοντικῆς ἀξιολογήσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ ταυτότης αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν θρησκευτική. Τὴν προβολὴν τῆς ὑποκειμενικῆς ταυτότητος (self-image) ὁ ἱστορικὸς καὶ θεωρητικὸς τῆς ἰσλαμικῆς ἱστοριογραφίας von Grunebaum θεωρεῖ ὡς προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἀνάγκης οὐσιαστικοποιήσεως τῆς ἐθνοθρησκευτικῆς ταυτότητος ἐν ὧσφι δικαιώσεως τῆς ἱστορικῆς ἐπιβιώσεως βάσει τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος⁶⁵. Ἡ προτεραιότης αὕτη αὐτοπροβολῆς καὶ ἐπιβιώσεως ἐρμηνεύει, κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, τὴν διαστρέβλωσιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος⁶⁶. Ἡ θέσις αὕτη ἀνάγεται οὐσιαστικῶς εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπεμβάσεως ἀξιολογικῶν κρίσεων εἰς τὸ ἱστοριογραφικὸν ἔργον, πρόβλημα σοβοῦν εἰς πᾶσαν ἱστοριογραφικὴν πραγμάτευσιν⁶⁷. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἰσλαμικὴ ἱστοριογραφικὴ παράδοσις δὲν ὑπόκειται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν εἰς τὸν κανόνα τῆς ἀποκλειστικῶς θρησκευτικῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἱστορίας. Μία γραμματολογικὴ ἐπισκόπησις ἐμφαίνει τὴν ποικιλίαν⁶⁸ καὶ τὴν ποιοτικὴν διαβάθμισιν⁶⁹ τῆς ἰσλαμικῆς ἱστοριογραφικῆς

65. G. E. VON GRUNEBaum, «Self-Image and Approach to History», ἐν *Bernard Lewis and P. M. Holt, Historians of the Middle East*, Λονδίνον 1962, σελ. 457-483.

66. «This philosophical assertion of the primacy of the self-view is a clue to the understanding of the concern for history in the contemporary Arab world». Αὐτόθι, σελ. 461.

67. Εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Grunebaum, ὅτι ἡ δυτικὴ ἱστοριογραφία, οὕσα ἀπηλλαγμένη τοῦ θρησκευτικοῦ κριτηρίου, κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων ἐνὸς «ἀνθρωπιστικοῦ ἱστορικισμοῦ», ὁ A. H. Hourani ἀντιπαραθέτει τὴν ἀποψιν ὅτι καὶ εἰς τὴν δυτικὴν ἱστοριογραφίαν ἐπικρατοῦν εἰδικαὶ ἰδεολογικαὶ προϋποθέσεις, ἐπηρεάζουσαι τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἱστοριογραφικοῦ ἔργου. Βλ. τοῦ συγγραφέως τούτου τὰς «Introductory Remarks», αὐτόθι, σελ. 453.

68. Πρβλ. F. WÜSTENFELD, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke* (Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, Hist.-Philolog. Classe XXVIII-XXIX, 1881-1882). Περαιτέρω, *Grundriss der Arabischen Philologie*, ἔκδ. ὑπὸ H. GÄTJE, II, Βισμπάντεν 1987, σελ. 264-292.

69. Πρβλ. ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως τὰ σχετικὰ κεφάλαια ἐν *Historians of the Middle East*, μν. ἔργ., καὶ ἀπὸ εἰδικωτέρας, F. ROSENTHAL, *A History of Muslim Historiography*, Λέιντεν 1968, ἔσθα ἀξιόλογος ἐπιλογή δειγμάτων ἰσλαμικῆς ἱστοριογραφίας μετὰ κριτικῆς ἀναλύσεως.

παραδόσεως, ἐξικνουμένης ἀπὸ τῶν λαϊκῶν συνθέσεων τῆς λογοτεχνίας Maghāzi⁷⁰, εἰς εὐρυτάτας θεματικὰς κατηγορίας, ὡς ἡ εἰδολογικὴ πραγματεύσεις τοῦ ad-Dahabī δεικνύει⁷¹. Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὴν θεωρίαν καὶ μέθοδον τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν παραδειγματοποιοῦν ἡ *Muqaddimah* τοῦ Ibn Khaldūn⁷² καὶ ἡ *Tuhfah* τοῦ Al-Ijī⁷³, ἡ ἰσλαμικὴ ἱστοριογραφία ἐμφανίζεται ὡς πρόδρομος τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Παρὰ ταῦτα, σταθερὸν ὑπονοούμενον τῆς ἰσλαμικῆς ἱστοριογραφίας παραμένει ἡ δικαίωσις τῆς ἰσλαμικῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας καὶ ἡ στήριξις μιᾶς ἱστορικῆς ἐσχατολογίας τῶν ἰσλαμικῶν λαῶν. Τὸ ἔπος τοῦ Ἡρακλείου, ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον, ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς μεθόδολογίας αὐτῆς.

Ἀπὸ ἀπόψεως βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας, ἡ σημασία τοῦ ἔπους ἐντοπίζεται εἰς τὰς ἀπηχῆσεις τῶν ἐπικῶν βυζαντινοαραβικῶν συγκρούσεων εἰς ἐθνικοὺς χώρους ἱστορικῶς ἀπομεμακρυσμένους τοῦ θεάτρου τῶν ἐξελίξεων, τῶν ὁποίων αἱ συγκρούσεις αὐταὶ ὑπῆρξαν πρόξενοι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ γνῶσις τῶν γεγονότων ἐκείνων μετηνέχθη εἰς τὸν ἀνατολικοαφρικανικὸν γεωγραφικὸν χῶρον ἡλλοιωμένη, καθὸ ἐρμηνευθεῖσα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἰσλαμικῆς ἰδεολογίας, ἀποκρυσταλλωθεῖσα, διὰ μέσου τῆς ἀραβικῆς γραμματολογίας, εἰς τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν γραπτὸν μνημεῖον τῆς παραδόσεως τῶν σουαχιλοφῶνων λαῶν τῆς Ἀφρικῆς. Ἄλλ' οὐχ ἦττον εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο διαφαίνεται ὁ κοσμοϊστορικὸς ρόλος τοῦ Βυζαντίου, ὡς προμάχου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἔστω καὶ διὰ μέσου τοῦ ἀρνητικοῦ ὑποκειμενισμοῦ τοῦ συνθέσαντος τὸ ἐπικὸν τοῦτο ἱστόρημα ὀπαδοῦ τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας. Ἡ δὲ μορφή τοῦ Ἡρακλείου ἀναγκαστικῶς προβάλλεται ὡς ἐκείνη τοῦ ἀμύντορος τῆς

70. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 45.

71. F. ROSENTHAL, ἐνθ' ἄνωτ., σημ. 69, σελ. 388-393. Πρόσθετες αὐτόθι, σελ. 433-529, τὸν κατάλογον ἱστορικῶν ἔργων κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ as-Sahāwī.

72. IBN KHALDŪN, *The Muqaddimah. An Introduction to History*. Translated by F. Rosenthal, I-III, Λονδίνον 1958.

73. «Al-Ijī's Tuhfah», translated by F. ROSENTHAL, ἐν *A History of Muslim Historiography*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 201-244. Πρόσθετες, «Al-Kāliyajī's short work», αὐτόθι, σελ. 245-262.

χριστιανικῆς ἰδεολογίας ἔναντι τῆς ἰσλαμικῆς. Ἡ παρουσία τοιούτων ἱστορικῶν στοιχείων εἰς τὸν ἀνατολικοαφρικανικὸν ἔθνικὸν χῶρον δὲν εἶναι ἄμοιρος σημασίας. Ὁ χῶρος οὗτος ὑπέστη ποικίλας πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις, ἐξ ὧν διακρίνομεν τὰς διὰ μέσου τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ ἀσκηθείσας⁷⁴, πολὺ δὲ πρὸ τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς κυριαρχήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας ἐπεξέτεινε τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν, ἔστω καὶ θεωρητικῆς μόνον σημασίας, μέχρι τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς ἀφρικανικῆς ἠπείρου⁷⁵. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ χῶρος οὗτος, κατατετμημένος εἰς πολιτικὰς ἐνότητες, ὑπέστη ἐκ νέου τὴν διείσδυσιν τῶν χριστιανικῶν ἔθνῶν, τῶν ὁποίων ὁ πολιτιστικὸς ρόλος, παραλλήλως πρὸς τὸν ἰσλαμικόν, ἐπηρεάζει ἀποφασιστικῶς τὰς μελλοντικὰς τύχας τῶν ἐν αὐτῷ διαβιούντων λαῶν.

74. TH. PAPADOPOULLOS, *Influences historiques sur l'Afrique Orientale à travers l'Océan Indien*, ὡς ἀνωτέρω, σημ. 17.

75. TH. PAPADOPOULLOS, *Africanobyzantina. Byzantine Influences on Negro-Sudanese Cultures* (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 27), Ἀθῆναι 1966, σελ. 9-40, 119-130.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

(Κείμενον Knappert. Βλ. ἄνωτέρω, σημ. 8)

ΜΑΡΙΓΑΝΟ ΥΑ ΤΑΝΟΥ

- 815 Na Herekali kondoka
saffu zakwe katandika
kuumeni kamuweka
Kisitantini kakaa.
- 816 Zikwi mia kamuhidi
adu' Allahi yahudi
kuwana na Muhammadi
sice kumugaribia.
- 817 Na upande wa simali
Buulasi kawasili
Mufalume Herekali
akamuweka kakaa.
- 818 Akamupa na sufufu
bora ndume na daifu
sitta mia na alafu
ndio walio timia.

Η ΠΕΜΠΤΗ ΜΑΧΗ

- 815 Καὶ ὁ Ἡράκλειος βγήκε νὰ καταγράψει τοὺς ζυγούς του (νὰ ἐπιθεωρήσει τὸ στράτευμά του)· στὴ δεξιὰ πλευρὰ ἐτοποθέτησε τὸν Κωνσταντῖνον (νὰ εἶναι) ἐπὶ κεφαλῆς.
- 816 Ἐκατὸν χιλιάδες παρέταξε, ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ Ἰουδαίους, νὰ πολεμήσουν τὸν Μωάμεθ, χωρὶς νὰ τὸν πλησιάσουν (ἀπὸ φόβο).
- 817 Καὶ στὴν ἀριστερὴ πτέρυγα ἔφθασε ὁ Παῦλος, ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὸν ἐτοποθέτησε ἐκεῖ ἐπὶ κεφαλῆς.
- 818 Τοῦ παρέδωσε ἓνα τάγμα ἀπὸ ἀρίστους, ἀνδρειωμένους νέους, ἦταν χίλιοι καὶ ἑξακόσιοι, ἔτσι ποὺ νὰ εἶναι πλήρεις.

- 819 Na waziri asikafu
kulumeni kawakifu
naye katwaa sufufu
zikwi mia kakuyaa.
- 820 Kwisa kawanya huyuli
wasalieo rijali
mufalume Herekali
akeepo akakaa.
- 821 Herekali akawanga
hapewa wakwe usenga
wafundangeni kwa phanga
wakanye zethu jibaa.
- 822 Jifiri yakwe ya wathu
wakifuulia kwethu
kama launi ya muthu
mumoya kufuulia.

- 819 Καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος (πατριάρχης;) ἐτέθη στὴ δεξιὰ πτέρυγα καὶ παρέλαβε τοὺς λόχους, ποὺ ἀνήρχοντο σὲ ἑκατὸν χιλιάδες.
- 820 Μετὰ τὴ διάταξη τοῦ ὑπολοίπου ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος ἔλαβε θέση ἐκεῖ ποὺ βρισκόταν.
- 821 Ὁ Ἡράκλειος ἐπιθεώρησε (τὸ στράτευμά του), ἐζώσθη τὸ ξίφος του (καὶ ἔδωσε διαταγή:) «ἐξολοθρεύσετε τοὺς μὲ τὸ ξίφος σας, κρατῆστε τοὺς μακριὰ ἀπὸ τοὺς λόφους (μέρη) μας».
- 822 Οἱ ὀρδὲς τῶν ἀνδρῶν του ὤρμησαν πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἓνας ἄνθρωπος ὤρμησαν.

- 823 Wakisikia misindo
kungiliwa kama nyundo
pasiwe mukaa kondo
Sahaba wakiekea.
- 824 Wakiekee kuwana
Sahaba zakwe Amina
wakawapija kwa tana
Warumu wakakimbia.
- 825 Tana za mbele na nyuma
wakapijwa wakiwama
walio wakiyisima
wakendati kwa mabaa.
- 826 Phanga zikitenda kazi
zikitisa mangi mazi
yakinga mayi mayazi
masika, myezi ya mvua.
- 823 Ἐέσπασε ἀντάρα (ἀκούστηκε θόρυβος συμπλοκῆς), πού ἀντη-
χοῦσε ὅπως ἡ σφύρα, κανεῖς πού νά μὴν μπεῖ στή μάχη, οἱ
σύντροφοι (τοῦ προφήτου) ξεχύθηκαν (στή μάχη).
- 824 Μπῆκαν στή μάχη οἱ σύντροφοι τοῦ Προφήτου, συγκρούστη-
καν μὲ τὰ ξίφη, καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐτράπησαν εἰς φυγή.
- 825 Ξίφη μπροστὰ καὶ πίσω, κτυπήθηκαν, ἠττήθηκαν ἐκεῖνοι πού
σῆκωσαν κεφάλι κατέπεσαν κακῶς.
- 826 Τὰ ξίφη δούλεψαν, χύθηκε πολὺ αἷμα, ἔμοιαζε μὲ νερὸ πού
πλημμυρίζει τὴν ἐποχὴ τοῦ μουσσῶνος.

- 827 Na phindi sio wakati
Sahaba wali hiati
wakihitari mauti
kama usinde hukaa.
- 828 Sahaba zakwe Nabiyi
wasi kuti wasi mayi
wasikutaka wenyeyi
mahala ya kutwelea.
- 829 Kwa phanga kuwasawasa
na kukalipa jujusa
kula kwao na kunosa
yali yiu la huyua.
- 830 Wasallipo Waumini
sala ya Mola Mannani
wali yiu farasini
hawali wakitwelea.

- 827 Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ σύντροφοι τοῦ Προφήτου διάλεξαν τὸν θάνατο, παρὰ νὰ νικηθοῦν.
- 828 Οἱ σύντροφοι (τοῦ Προφήτου), ὄντας πεινασμένοι καὶ διψασμένοι, δὲν ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἴδιοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔδαφος.
- 829 Μὲ τὰ ξίφη νὰ ἀπαστράπτουν καὶ μέσα στὴ φωτιὰ τῆς μάχης καταπράυναν τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα τους παραμένοντας ἔφιπποι.
- 830 Ὅταν οἱ πιστοὶ προσηύχοντο, τὴν προσευχὴ τοῦ Κυρίου τοῦ Ἐλεήμονος, παρέμεναν ἔφιπποι, χωρὶς νὰ ἀφιππεύουν.

- 831 Waumini na Warumu
kuwana kwao fahamu
bi asarati ayyamu
na thano zikaongea.
- 832 Siku ya sitta asari
wakalicana jifiri
yakatanduka gubari
na weu ukaangaa.
- 833 Sahaba wakaandidi
wafileo maadudi
wathu alifu adadi
phebo ikawamukua.
- 834 Na wafu wao juhhali
wafileo kwa kitali
hamusini na ziwili
zikwi zikatimilia.

- 831 Ἡ μάχη μεταξύ τῶν πιστῶν καὶ τῶν Ρωμαίων διήρκεσε δέκα καὶ πέντε μέρες.
- 832 Τῇ δέκατῃ-ἕκτῃ μέρα οἱ στρατοὶ ξέμπλεξαν, τὸ νέφος τῆς σκόνης διαλύθηκε καὶ τὸ φῶς ἔλαμψε.
- 833 Οἱ σύντροφοι (τοῦ Προφήτου) ἐμέτρησαν τοὺς σκοτωμένους, ποὺ ὑπελογίσθησαν σὲ χίλιους ἄνδρες συνολικά· σ' αὐτοὺς ἀνοίχθηκε ὁ παράδεισος.
- 834 Καὶ οἱ νεκροὶ τῶν εἰδωλολατρῶν, ποὺ σκοτώθηκαν στὴ μάχη, ἀνῆλθαν σὲ πενήντα καὶ δύο χιλιάδες συνολικά.

835 Ruhu zao makuffari
waabuduo suari
nyumba za kiza na nari
zikenda kutinikia.

835 Οἱ ψυχῆς τῶν ἀπίστων, ποὺ λατρεύουν τὶς εἰκόνες, στὴν
κατοικία τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς καταποντίσθηκαν.